

Anadolu'nun Eşegi, Katırı, Atı *Af buyurun, eşek; hâşâ huzurdan, katır; aslanım at*

Ahmet YÜKSEL

1. Af buyurun, eşek¹;

Arkeolojik çalışmaların yetersizliğinden ötürü verilerin ölümlük ışığı altında şu gerçeği, görebildiğimiz oranda, rahatlıkla söyleyebiliyoruz: Dünyanın en eski eşekleri Afrikalıdır ve buna mümâsil Asya'da yarı eşekler yaşamıştır. Arkeolojik çalışmaların yeterli olduğu ya da dünyanın başka bir yerinde, bir şanslı arkeologun kazmasına farklı bir eşek kemiği rast gelmediği müddetçe bu 'ilk'e ait bilgimiz şimdilik yerindedir.

Bu Afrika eşekleri ki Somali ve Nubya eşeği olmak üzere iki kısma taksim olunur, Asya yarı eşekleri ise Kulan(Orta Asya'da), Onager (Mezopotamya'da) olmak üzere iki ayrı tür arzeder. Onager ırkından eşekler, esas itibarıyla Hazar Denizi civarında bulunmuş, iri hayvanlardır. Yine eski ve maalesef henüz değişmemiş bir bilgi olarak, bütün yabancı eşekler içinde ehil² eşeğin atası Afrika'daki yaban eşekleridir. Somali

¹ Bütün Türk dilleri, lehçe ve ağızlarında kullanılan kökeni karışık, etimolojisi tartışmalı bir sözcük olan 'eşek', halk dilindeki kullanım rahatlığının aksine, Osmanlı döneminde bilhassa kibar İstanbullular arasında, hakaret olarak kullanıldığı için, yerine günlük kullanımda Arapça 'merkep', edebiyatta Arapça 'himâr' ya da Farsça 'har' sözcükleri yeğlenmiştir. Kaba ve hoş karşılanmayacak sözcük ya da deyimlerden kaçınma isteğinden ileri gelen ve her dilde görülen bu duruma dilbilimde 'euphemism' adı verilmektedir. Keza eşek ve daha da ileri giderek, merkep demek zorunda kaldığında dahi peşin peşin nazikane özür dileyen bu eski kuşak temsilcileri ya da o dillere özenenlerin olması, ağızını doldura doldura hemde şeddeli 'eşsek' diyenlerin olması kadar doğaldır.

² Aslında 'evcil' demek icap ediyor ancak pek benim içimden gelmiyor. Eşeğin evde işi ne? 'Ahırcı' ya da 'damcı' dence hadi neyse, öyle de diyemiyoruz, ne de olsa yazıt dil fazla şakayı kaldırmıyor, ben de 'evcil' yerine, eski meski ama 'ehil'i tercih ediyorum, ne yapayım.

eşegi dediğimiz, Latince 'Equus Asinus Somalansis' râbir etrikleri, hecin devesi gibi büyük, ağır cüsseli, vücudunun üst kısmı kızıl kahvemsî, alt kısmı bilhassa ayakları beyaza çalan dondadır. Nubya eşegi ise daha küçük yapılı ve açık donlu olup omzu çizgilidir. Bugüne gelememiş bir tür olarak Nubya eşekleri, bugünkü chil eşeklerin atası kabul edilmektedir.

Ehil eşeğe en eski Mısır'da rastlıyoruz. İÖ 5000 yıllarında, insanın hizmetinde eşek var. Buradan Yakın Doğu, Küçük Asya, Akdeniz, derken Avrupa'ya iki uzun sivri kulak gibi uzanıyor. Geçen yılki kazılarda elde edilen 10 eşeğin kalıntısı, içinde bulunduğu kral mezarında, firavunların seyahat için eşekleri kullandığını gösteriyor. Amerikalı arkeologların Mısır'ın Abidos bölgesinde, I. Hanedanlık döneminden kalma (İÖ 3100-2190) bir höyükte buldukları eşek kemikleri, bu hayvanın bir zamanlar soylu biniti olduğunu anlatıyor. Bütün eşeklik âlemi için iyi bir çıkış olmakla birlikte bu itibar, daha sonraki yıllarda en garibanın ayağını yerden kesen; en ucuz, en masrafsız yük hayvanı olması sebebiyle yoksul köylünün ahırına kadar düşmüştür.

Anadolu'da eşek cinsinin ilk izlerine Truva'nın IV. tabakasında, Kültepe'nin I. tabakasında, Boğazköy'de İÖ 14-13. yüzyıllara denk gelen tabakalarda kemik kalıntısı olarak rastlanmıştır. Diğer arkeolojik buluntular arasında Kültepe mühür baskılarından birinde (bu daha ziyade yabancı eşek olmalıdır), Kargamış 'da bulunan bir kabartma üzerinde eşek tasviri görünmektedir.

At yetiştirmek ve kullanmak konusunda usta oldukları bilinen Hititlerin, zamanında eşekten de yararlandıkları, hem de iyi yararlandıkları anlaşılıyor. Savaş arabaları için at kullanan Hitit ordusunun ikmal işlerini, eşek ve katırla yaptırdığı tabletlerin çözülmesi ile anlaşmıştır.

'ANŞE' ideogramı Hititçe'de 'eşek' anlamına geliyor. Üstelik birçok tablette 'ANŞE'nin olabilecek bir çok türevi de yer alıyor;

ANŞE.SAL.AL.LAL 'dişi yük eşeği',

ANŞE.NITA 'erkek eşek',

ANŞE.SURU.DU 'yük eşeği',

ANŞE.GIR.NUN.NA 'katır'(ANŞE: eşek, GIR: ayak, NUN: büyük, NA: tamlayan ekinden oluşmakta ve 'eşegin büyük ayaklısı', 'büyük ayaklı eşek' gibi bir anlama gelmektedir. Genel olarak katır toynağı, her ne kadar atinkinden küçükse de eşeğinki de ondan küçüktür ve küçük toynaklar, Anadolu'nun dağlık arazilerinde çok iş görürler.)

ANŞE.KUR.RA 'at' (ANŞE: eşek, KUR: dağ, RA: tamlayan ekinden oluşmakta ve 'dağın eşeği' gibi bir anlama gelmektedir.) (Ertem 1965: 24).

Eşek kavramından hareketle at ve katıra isim veren Hititlerin en önce eşeği tanımış ve ehlileştirilmiş oldukları sonucu çıkarılmalıdır. ANŞE 'eşek' ideogramı Hititçede katır ve ata kürsülük etmektedir.

Hititlerin eşeği, öküzü, atı, katırı koşum işlerinde, yani arabada ve çiftte kullandıklarını kanun metinlerinden çıkarıyoruz. Metinlerden eşeğin fiyatı hakkında sarih bir bilgiye sahip olamasak da 1 aylık kira karşılığının¹ sekel gümüş olduğunu biliyoruz. Atın ve katırın da kirası aynı. Başında sahibi olmayan bir eşeği bulan kişi, doğrudan doğruya kral kapısına sevk etmek mecburiyetinde idi, eğer ki eşek başkent dışında bulunmuş ise ihtiyarlar heyetine teslim edilmek mecburiyeti vardı. Eşeğini bir başkasının emrinde gören bir kişi, bulan kişi şahit gösteremez ise hırsız addediliyor ve eşeğin 3 mislini tazmin ediyordu. Yani hem eşeği sahibine iade ettikten başka üste de 3 eşek daha veriyor ya da üç eşek parası ödemeye mahkum ediliyordu. Hitit tabletlerinde geçen bir çok hukuki metinde eşek zikredilmektedir.

Eşeğin binek ve yük hayvanı olarak kullanıldığına dair bilgiler Kültepe tabletlerinde çok açıktır. Asurlu tüccarların Asur'dan Anadolu'ya eşek kervanları ile kalay ve kumaş getirdikleri, kalayın hayvanın iki yanına sarıldığı ve bazen de üstüne konulduğu, kervanın çeşitli şehirlerdeki hanlarda konaklayarak Kanis'e geldikleri anlatılmaktadır. Kral ve kraliçenin yüksek rütbeli kişilere verdikleri hediyeler arasında at ve katır olduğu gibi eşek de yer almaktadır. Ayrıca eşeğin sığır, koyun, at, katır gibi hayvanlarla birlikte orduda kullanıldığı da bu metinlerden anlaşılmaktadır. Hititçe bir kanun paragrafında, at, eşek ve katırın işgali halinde o şahıs cezalandırılmamakta, fakat rahip de olmayacağı belirtilmektedir (Ertem 1965: 22). Mamafih eşek ile uygunsuz halde yakalanmak, kişinin istikbalini karartmaktadır. Ve eşek o derece kıymetlidir ki, düşman izine tesadüf edildiğinde şehrin kapanan kapılarının ardına (sığır, koyun ve atlarla beraber) alınarak korunması istenmektedir. Hitit kanunlarına göre eşekler asla düşmana terk olunamaz. Hititler döneminde Anadolu'da yabanisi de yaşayan ve Hititçe tabletlerde MAŞ.ANŞE ideogramı ile gösterilen yabani eşeğin yanı sıra ehil eşeğin binek, yük ve koşum hayvanı olarak kullanıldığı pek aşikardır.

Bir kaç Hitit kaya kabartmasında da uzun kulaklı görmek mümkündür. Ancak bu eşeklerin yabani ya da ehil olmaları konusu biraz tartışmalıdır. 1910 yılına kadar Kuzey Mezopotamya'da yabani, yani sonradan yabanileşmemiş, ta evvel eski, anadan atadan yabani eşekler bulunduğu iddia edilmiş, bu bilgi Texier tarafından da doğrulanmıştır. 1830'lu yıllarda Anadolu'da gezen Charles Texier, *Küçük Asya* nam seyahatnamesinde: "*Galatya sabaşının Tuş Gölü'ne yakın olan steplerinde, zamanında yaban eşeği sürüleri beslenirdi*". Bu hayvanlar, Galatya'nın güneyinde, Likonya'da, Kapadokya'da başboş gezerlerdi. Küçük Asya'da bu cinsin yabanisi bugün kalmamıştır. Bunların son kalanları, İran'ın ıssız vadilerine kadar sürülmüştür. Fakat Kayseri ve Kapadokya'nın Likonya eşekleriyle Kürdistan kırsaklarının birleşmesinden meydana gelen katırlar, gerek sağlamlık ve çeviklikleri, gerekse endamlarının güzelliği açısından, eski tarihçilerin Küçük Asya'nın yaban eşeklerine ilişkin olan tariflerini tamamen

¹ Doğrusu, 'yaşardı' olmalı.

Ankara'da ekmekeçilikle işigal eden 'esnaftan', Anadolu yerli munnesi, 2. Tip Anadolu eşegi, 'Kara eşek'. Cumhuriyet'in ilk yılları. J. Weinberg imzalı fotokart. (Cengiz Aslantepe Koleksiyonu)

batırlatır." demektir. (Texier 2002: II/ 422)

Dünyada en tanınmış ve bir çoğu bizim coğrafyamızda hoplanmış ehil eşek ırkları hakkında malumat aşağıda verilmiştir:

- 1. Endülüs eşegi:** Eski ve ünlü bir ırk. Genellikle boz renkli, nadiren siyah.⁴ Yüksek cidagolu (160 cm'e kadar çıkıyor), sağlam yapılı hayvanlar.
- 2. Malta eşegi:** Biraz daha kısa, ince yapılı, lakin sağlam kemiklidirler. Bunlar da siyah ya da kahverengi donlular.
- 3. Katalonya eşegi:** Bunlar son derece sağlam vücutlu, mütenâsip hayvanlar. Eşek güzelliğinin bütün zarafetini bu ırk üzerinde taşıyor. Amerika'da katır yetiştirmekte kullanılıyorlar ki, elde edilen katırlar hiperaktif oluyor.
- 4. Mayorka eşegi:** En battal eşek bu. Başı, cidagosu, kulakları, bilhassa çavı, hasılı herşeyi en büyük. Vaktiyle Avrupa'da ve Amerika'da topçeken katırlar, bu eşeklerin ağırlığının vesilesi.
- 5. İtalya eşegi:** Nispeten küçükler. Cidago yüksekliği en fazla 140 cm. Donları siyah ve boz. Katır üretmeye elverişli değiller, teknik tabiriyle, katura gelmezler. Birazdan ve

⁴ Burada at için kullandığımız 'yağız' tabirine dokunmuyoruz. Atla eşegi birbirinden tam olarak ayırıyor, terminolojilerine dikkat ediyoruz. Atın yerine eşek, eşegin yerine at bağlamıyoruz. Ata at, eşeğe eşek muamelesi yapıyoruz.

bilhassa geleceğimiz Anadolu eşeklerine akrabadırlar.

6. Poitou eşeği: İşte eşeğin kralı bu. Aslen Fransız asilzadesidir. Doğma büyüme Fransa'nın Poitou (Puatu) bölgesinden. Asilliği kanından geliyor. En iyi katırlar, Poitou aygırlarından alınıyor. Poitou eşekleri düzgün yapılı, ortalama cidago yükseklikleri 145 cm olan, iri başlı, geniş ve dik kulaklı, düz sırtlı, az kısa boylu ve bol kıllı hayvanlardır. Katır yetiştirilmesinde damızlığın uzun vücutlu olmasına dikkat edilir ki bu özelliğini Poitoular, katırlara çok güzel geçirirler. Ayırıcı bir özelliği olan uzun ve sık kılları, genellikle kırkmayı gerektirir. Eđerçi kırılmazsa bütün vücudu keçemsi bir hal alır.

Bu yaman eşekler bize ilk defa 1928 yılında Fransa'dan ithal edilmişti. Önce Karacabey Harası'na getirilmiş, hassas hayvan oldukları zannıyla, Anadolu iklimine yavaş yavaş alıştırmak istenmiş, daha sonra Sivas, Konya, Adana bölgesindeki aygır depolarına gönderilip büyük kısraklara vererek koşum katırı elde etmek amaçlanmıştı ([Akıncı] 1928: II/ 47).

Çukurova ve Konya haralarının en faal olduğu 1940'lı yıllarda Kıbrıs eşeklerinin yanı sıra Poitou eşekleri de damızlık olarak kullanılmış, hem orduya mekkare hayvanı yetiştirmek, hem halkın elindeki eşekleri ıslah etmek, gerek devlet hizmetinin ihtiyacı için ve gerekse halkın kullanacağı katırları üretmek amacıyla uzun yıllar kadrolu olarak çalışmışlardı. Yine bu haramızda safkan Poitoular da yetiştirilmiş, bir ara Çukurova Harası'nın damızlık eşek adedi 100'ü geçmişti (Yazman 1946: 75).

7. Mısır eşeği: Bunlar yemde kanaatkar, sağlam yapılı, düşük bellidir.

8. Suriye ve Irak eşeği: Bunlar her ne kadar hep iki ayrı ırk olarak ele alınmışlarsa da, aralarında çok da fazla fark olmadığı gibi birbirleriyle temasları çok olduğundan tesalüp⁵ etmiştir.

Suriye eşekleri arasında beyazlar olmakla birlikte koyu sarı renkte olanlar da çoktur. Asıl yatağı Hicaz, Yemen ve Neced'tir. Hızlı yürüyüşlü, bineğe uygun hayvanlardır. Bunlara bizde 'Şam ve Basra eşekleri' de denmiş, Birinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye piyasasında çok revaç bulmuştu (Aral 1974: 59).

Irak eşekleri ise çoğunlukla beyazdır. Suriye eşekleri ile eş özellikler taşırlar. Bu eşeklerin Anadolu'da en çok bulunduğu doğu illerimizde eskiden 'Salibi' denilmiştir ki bu, çok eşek besleyen ve oradan yurda sokulmuş 'İsâlibi' kabilesinin adından bozma olduğu anlaşılıyor ([Akıncı] 1928: II/ 46, 47).

9. Kafkas eşeği: Bunlar daha çok Taenniopus ırkından olup küçük, genellikle siyaha yakın donlu, ancak karnı beyaz hayvanlardır. Boz donlu olanlar ise azınlıktır. İhsan Abidin'in 1928'de "sayıları oldukça azalmıştır" dediğine bakılırsa bugün herhalde

⁵ Aslı Arapça olan sözcüğün Türkçe tam karşılığı olmadığından mecburen kullanıyorum. İki nesnenin haç gibi üst üste binmesi demektir. İrk karışması, soyun iyileşmesi anlamları taşır.

ışıkla aramak icap eder ([Akıncı] 1928: II/ 47).

10. Kıbrıs eşeği: Heybetli bir binek, yük ve tarım hayvanı. Aşa ırkından gelen Kıbrıs eşekleri genellikle koyu siyah donlu, kalın kulaklı, burun kısmı ve gözlerinin etrafı halkavari beyazdır.

Anadolu'ya Kıbrıs'ın fetihten sonra atlamakta hiç de inat etmeyen Kıbrıs eşekleri, Osmanlı döneminde en itibarlı günlerini yaşamış, kıymeti bilinmiş, el üstünde tutulmuştu. 1927 Yılında adanın İngiliz idaresi, bu eşeklerinin Anadolu'ya ihraç edilmesini yasaklayınca bu tarihten sonra, Anadolu'da safkan Kıbrıs eşeği azalmaya başlamışsa da ne gam, haralarımızda yeterince bulunan damızlıklar ile çoğaltılmaya devam edilmiş, gerçi safkan yetiştirme azalarak halkın elindeki hayvanların ıslahına çalışılmıştı. Çukurova ve Konya haraları Kıbrıs eşeklerinin adeta cenneti idi. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında halkın büyük bir kısmı sifad mevsiminde bu haralara koşarak kısraklarını bu Akdenizli aygırlara çekerek iyi katırlar elde etmiştir.

Gelgelelim Anadolu'nun yerli eşeklerine... Anadolu kaplanları yırtıcılıkları ile iftihar vesilesi oladursunlar, biz haberi Anadolu'nun en proleter hayvanından verelim:

İhsan Abidin'in 1928'de yaptığı ve literatürde genel kabul gören tasnife göre, Anadolu'da iki tip eşek vardır: 1. Tip ve 2. Tip.

1. Tip Anadolu eşeği: Ufak, büyük başlı, iki kulak arasındaki mesafe dar, burun üstü düz, kulaklar uzun(20-25 cm), sırt ve omuzları siyah çizgilidir. Bilhassa orta Anadolu'nun Konya, Kayseri, Niğde havalisinde bulunur. Cidago yüksekliği 85-110 cm, yürüyüşleri süratli, semer hizmetinde kullanır, köylünün bineğidir. Boz donlu olması nedeniyle Anadolu'da 'boz eşek' (hem de şeddeli tarafından) namıyla şöhrer bulmuştur.

2. Tip Anadolu eşeği: Büyük, koyu yahut siyah renkte, ufak başlı, ince tüylü, sırtta ester çizgisi ve omuz çizgileri bulunmaz. Daha doğrusu donun koyuluğu, bu çizgileri belirsiz hale getirmiştir. Bu da Ankara havalisinde, Merzifon, Amasya mıntukalarında daha fazla yaygındır. Vaktiyle cidago yüksekliği 120-135 cm. olarak ölçüm yapılmış olmakla birlikte en fazla dejenere olan tıptır. Siyah donlu olması nedeniyle bu eşeğimiz de 'kara eşek' (bu da elbette şeddeli) olarak nam salmış, nice yakası açılmadık 'sövgülü küfrümüze' kaynaklık etmiştir. Bakımsızlık ve ağır yük bu hayvanların belini kırmış, zamanla ufalmalarına neden olmuştur. Bu tipin en iyi temsilcisi Merzifon eşeği olarak bilinir.

Anadolu'ya damgasını vurmuş iki eşek ırkının saltanatından söz edebiliriz: Kıbrıs eşeği ve Merzifon eşeği. Bu iki eşek tipi, en itibarlı, haklı şöhrer sahibi, kötü ata tercih edilen, hani nerede ise adı eşek olmasa yoldaşlık edilebilecek denli iyi hayvanlardır. Kıbrıs eşeği ithaldir, bu yüzden onu söyle bir kenarda sağlam bir kazığa örükleyelim de biz yüzümüzü Merzifon eşeğine dönelim;

Merzifon, orta Anadolu ile Karadeniz bölgesinin kesişme noktası olmak hasebiyle

öteden beri bir çok kavmin iskan yeri, önemli bir ticaret merkezi ve bu ticaretin doğal uzantısı olarak kültürler arası etkileşimin de kesişme noktası olmuş; şimdi neredeyse sadece adı, deyim ve atasözlerinde yaşayan heybetli Merzifon eşiği de bu yoğun ticaretin bir ihtiyacı olarak ortaya çıkmış bir zamanların temel nakil vasıtasıydı. Ta Osmanlı'dan başlayarak, Cumhuriyet'te de hayli zaman devam eden Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat illerinde 'eşekçilik' denilen mesleğin erbapları, bu kuvvetli hayvanların sırtlarıyla mal naklede, ev geçindirirlerdi. Çorum'dan Merzifon'a oradan Amasya'ya, Samsun'a, Tokat'a, Yozgat'a, Gümüşhacıköy üzeri Osmancık'a, hasılı bütün bölgenin dağlık geçişleri, sarp yolları, boyun ve sırtları atın geçemeyeceği bütün geçitler bu eşekler ile aşıldı. Samsun limanı ile bağlantı bu şekilde temin edilebilirdi. Yine bu meşru malların nakliyesinin yanında ve beraberinde bölgenin önemli bir geçim kaynağı olan tütünün de kaçakçılığı bölgeye has Canik atlarının yanı sıra, bu eşekler marifetiyle de zuladan yapılırdı.

Genel bir kavim olarak Anadolu'da eşiğin çokluğuna hükmedilmiştir. Manidar ifadesini şöyle bir tarafa bırakalım, gerçekten eşeklerimizin çok olması, ata da katıra da sayıca üstün gelmesi çok doğal geliyor, bana. Hem neden Anadolu'da eşek çok olmasın ki? Bu coğrafya için bu hayvancağız, ne kadar da gerekliydi. Neden mi?

İşte el-cevap ve aynı zamanda eşiğimizin faziletleri:

Fiyatı ve beslemesi ucuzdur. Köylünün masrafsız yardımcısı, sırtı ile garibanın maişetini temin eden sabır mahlukudur. Kolay hastalanmaz; kıyakçıya mihnet etmez, kendi başına çiftleşir, ancak yavruyu kolay düşürür ama doğurduktan sekiz gün sonra da tekrar kızgınlık gösterir. Eşek yavrusu her ne kadar kolay doğsa da kolayca büyümmez, nazlı hayvandır, dikkat edilmezse çabucak telef olur, bu durum katır yavrusu için de geçerlidir. Ancak ölmez de sağ kalırsa 'karada bir şey olmaz'. Bu durumu Anadolu köylüsü iyi bilir, eşek ve katır yavrularını soğuk ve kötü havalarda çayıra salmazlar; ahırda beslerler, yavruyu emzirmeden önce anasının sütünün bir kısmını yere sağarlar, altı aylık olunca süttan keserler, iki buçuk yaşında da iğdiş ettirir mi işte köylü için bacasız fabrika işletmeye açıldı, demektir. Çok kere 130-150 kiloya kadar çıkan en ağır yükleri taşırlar. Köylüyü köyden pek uzakta bulunan tarlasına götürür, getirir. Odunu dağdan eve indirir, satılacak meyveyi sebze yi şehre naklede. Katık torbasıyla şehre giden sineğin akılsızına da; pekmez tenekesi ile köye dönen akılsızına da o vasıta olur. Arkasına koşulan iki tekerlekli arabasının havalesi yükünü sabır ve tevekkülle çeker. Deve kervanlarının başında giderek kılavuzluk eder. Kendi cinsinden olmayan başka çiftlik hayvanlarıyla birlikte yayılmayı reddetmez, hergeleliği filozofça kabullenir. Sahibinin atına kıyamaması yüzünden, ahırdaşı atın işini de çoğu kere o sırtlanır, buna karşılık ata verilen arpada hiç gözü olmaz, kuru ota, samana iki de kulak şapırdattır. Erkeği olmadık yerde tüfeğini sallar, milleti eğlendirir, taze ferikleri kikirdetir. Kancığı 'eşo gelin' olur, köy delikanlılarının fantezilerini süsler, acemiliklerini

giderir. Memleketimizin arızalı bölgelerinde her ne kadar eski şaşaalı günlerini geride bırakmış olsa da hâlâ itibarı yerindedir. Kapadokya'da, Çoruh Vadisi'nde, dar sokaklı Mardin'de, İzmir'in tepelik yerlerinde değerli bir kadrolu belediye temizlik işçisidir. Hatta içlerinde 'eşekli kütüphaneci' olarak ün salmış Ürgüplü efsane kütüphanecimiz Mustafa Güzelgöz'ün eşekleri gibi memleket irfanına katkıda bulunmuş kültür eşeklerimiz de vardır; Kurtuluş savaşımızda cephelelerin sevkiyat ve nakliyat hizmetinde büyük emeği geçmiş, merkep kollarında vatani vazifesini canla başla yapmış, vatana hizmet tertibinden mükafat almış, kahraman eşeklerimiz de.

Bütün bunlara bakarak neden bizim müteşebbislerimizin kendilerine 'Anadolu kaplanları' sıfatını uygun gördükleri de daha iyi anlaşılıyor. Ne yani hep birlikte eşek gibi çalışmak yerine kaplan gibi zahmetsizce parçalayacakları avların peşine düşme yolunu seçenler, herhalde kendilerine 'Anadolu eşekleri' demezlerdi.

Fıkra, atasözü, deyim, küfür ve argomuzdan bu eşek hayvanını ve türevlerini çıkarırsak geriye bir hayli edepli, güzel söz kalır ama Türkçemizin de bir miktar tadı kaçmaz mı?

Biz ne kadar eşeklikten sakınırsak sakınalım tarihin her devrinde Anadolu'muz eşeksiz, eşeklerimiz de Anadolu'suz kalmamış, her zaman da eşekler, diğer tek toynaklı akrabalarından fazla olmuşlardır. Bu oran aşağı yukarı her devirde böyle olmuş, Ana-

Yüzyıl başında eşekli, atlı Bursa batması. Kartpostal.
(A.Yüksel koleksiyonu)

dolu'nun eşegi atına, katırına sayıca galebe çalmıştır. Bunu bir fukaralık ölçütü olarak da almak pekala mümkündür. Anadolu köylüsü yüzyıllarca eşekten semere tahsil etmiş; bu bakımına özen istemeyen, ot buldu ot, taş buldu taş yiyen, kolay hastalanmayan ve pahalı olmayan, her türlü hizmeti gören hayvan olduğu için, yoksul köylü tarafından süratsızlığına, inadına, anırtısına,⁶ osuruğuna katlanılmıştır.

Bütün bu, bana göre haklı gerekçeler, tarihsel rakamlarla da destekleniyor ve bakınız aşağıda sunduğum rakamlar, her dem eşeklerimizin çokluğunu kanıtlıyor;

1897 tarihli Osmanlı Devleti'nin ilk istatistik yılığı (Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umimisi) 'na göre;

1313 [1897] İstatistiğı ⁷	
Cinsi	Adedi
Yük ve binek beygiri	302.384
Ester (katır)	75.507
Merkep	587.342
Hergele ⁸	3.396

1329 [1913] Yılında yapılan bir diğ er sayıma göre;

1329 [1913] İstatistiğı ⁹	
Cinsi	Adedi
Aygır	83.116
Kısrak	432.647
Tay	304.369
Yük ve binek beygiri	339.432
Ester	144.607
Merkep	1.373.715

Cumhuriyet döneminde ise ilk hayvanlar istatistiğı 1925'de yapılmıştır. Bu ilk sayımdan başlayarak günümüze kadar muhtelif yıllardaki toynaklı mevcudumuz aşağıda, dikkatli nazarlara takdim edilmiştir; (boşluklar, bilgi toplanamamış, demektir.)

⁶ Her ne kadar makamla anırdığına dair rivayet varsa da, Kur'an'ın 27. suresinde: "Vakta ki imansızlar cehenneme atılacaklardır, merkep gibi bağıracaklardır" dendiğine göre İslam dininde eşegin sesi, seslerin en çirkinini telakki edilmiştir.

⁷ Güran 1997: 148

⁸ Burada 'hergele' tabiri ile; yüke ve bineğe alışmamış at, eşek sürüsü, yıkt atları ve eşekleri, kastediliyor.

⁹ [Akıncı] 1917: [xxi]

Osmanlı imparatorluğunda Tanzimat'tan önce ve Tanzimat'ın son devrelerine kadar at, katır, eşek ile deve, manda ve sığırdan bir vergi alındığı görülmez. Her ne kadar Osman Gazi zamanında pazara yük götüren hayvanların yükleri satılırsa beher yük için alınan iki akçelik salma ile, 1242 [1825]'de Mansure alaylarının masrafını karşılamak üzere ihdas edilen ihtisap resmi, her ne kadar bu cins hayvanlar üzerinden olmakla, daha ziyade temettü vergisi mahiyetindedir. Fakat 1295 [1878]'de devlet açıklarını kapatmak amacıyla vergi oranları yükselttiler bu arada deve ve mandalar vergiye tâbi tutuldu. Öküz, inek, at, katır ve merkeplerden ise ilk defa 1318 [1902]'de 'Hayvanat-ı ehliye rüsumu' adı altında hayvan başına 10 kuruş vergi alınmaya başlandı. Bu tarihte küçükbaş hayvanlardan alınan Ağnam vergisine tâbi olan bu vergi, bir talimatname ile daha da güzelleştirilip iyice oturtuldu: "İki yaşını ikmal etmeyen yavruların, ziraatta kullanılan öküz, manda ve beygirden bir çiftinin, bahçıvanlara mahsus dolap beygirlerinin, çifte kullanılan tek hayvanların, polis, jandarma ve süvari subaylarına mahsus binek hayvanlarının vergiden istisna edilmiş olmaları" ve bilhassa verginin bir demirbaş vergisi halinde bulunuşu vergiden kaçırma vakalarını doğurmuş ve çoğaltmıştır (İlkmen 1943: 34). İşte tam da bu meyanda 'senin yaptığını Çorumlu yapmaz' veciz sözünün yeri gelmiş bulunuyor; Tahsildardan kaçırma amacıyla yatağına eşeğini yatırıp üstüne yorganı çeken Çorumlu gariban köylü, tahsildarın odaya girip: "Bu da kim?" sorusunu pişkince: "Hasta yatağında, ihtiyar anamdır" diye karşılamış, lakin son anda bir anırtı ile foyası ortaya foylamış, işte bu söz de bu vergiden hatıra olmak üzere söylenegelmiştir.

Bu verginin kaçığı azamî derecede artmış, tahakkuk eden verginin ancak yarısı toplanabilmişti. Büyük baş hayvan sahipleri, hayvanlarını satabildiği kadar satmış, yetiştiricilik hızla inişe geçmişti. Mütegalibe ve tahsildar zulmüne müteakip halkta inilti başlamış, inleyen ahalinin nağmeleri isyan hırlıtsı şeklinde köyde, şehirde, odalarda, kahvelerde 'vatan sohbeti'ne dönüşünce, devlet bu vergiyi lağvetmek mecburiyetinde kaldı. At, katır, merkep, sığır ve öküzden alınan 'Hayvanat-ı ehliye rüsumu' 1323 [1907]'de 'donduruldu'. İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar ağnam (koyun), deve, manda (camız, kömüş, dombay) ve domuz (hınzır, canavar)'dan vergi alınmakla yetinildi. Ancak bu vergiler, zamanla yok "umumi harbe girdik, mesârifini temin", yok "umumi harpten çıktık, yaraları sarma", yok "Mütareke oldu, bütçe açıklarını kapama" gibi gerekçelerle, 8 katına kadar çıkartıldı.

Cumhuriyet hükümetleri de bu vergileri kaldırıp indirerek adını Ağnam Rüsumu'ndan 'Sayım Vergisi Kanunu' yaparak 1924'e kadar getirdi. 1924 yılında mahsullerden alınan ondalık vergi, âşarın yürürlükten kaldırılmasından sonra meydana gelecek gelir eksikliğini telafi için ağnam, deve, camız ve canavardan alınan vergi artırıldıktan başka, hani şu 2. Meşrutiyet başında dondurduğumuz at, eşek, katırdan alınan vergi hatırlanarak, sayım vergisi kapsamına alındı. Bu yeni mevzuata göre eşek başına 30; at,

aygır, iğdiş, kısarak, katır başına 100 kuruş vergi kondu. Takdir edilen bu vergi miktarlarına hususi idareler ile 'Maarif'e verilmek üzere zamlar yapıp ortaya şöyle bir tarife çıktı: Eşek başına alınan 30 kuruşa ilaveten 2,5 kuruş vilayet hususi idaresi için, 15 kuruş da Maarif için, yani milli eğitime ayrılan miktar, olmak üzere ceman yekun 47,5 kuruş vergi kondu. At, aygır, iğdiş, kısarak ve katır başına konulan 100 kuruş vergiye ilaveten 5 kuruş hususi idarelerin hissesi ve 50 kuruş da Maarif'in hissesi olmak üzere 155 kuruş vergi bindi. Bu hayvan vergisinin en azı tiftik geçisinden (bütün hisseler dahil 40 kuruş), en fazla domuzdan (bütün hisseler dahil 305 kuruş) alınıyordu. Yani yine vatandaşın damındaki iki inekle, bir eşeğe göz dikildi, yine çaresiz Çorumlu gariban köylü, klasik numarasına başvurdu.

Fakat gerek hükümet ve gerekse mahalli idareler tarafından ihtiyaç belirdikçe bu hayvan vergilerine getirilen ilaveler ve bunların tek elden tahsil edilmeyip, vatandaşın ayrı ayrı tahsildarlarla karşı karşıya getirilmesi halkın şikayetine mazhar oldu. 1929 yılında çıkarılan bir kanunla (1454 nolu kanun) vergide 'tevhide' gidilerek, ayrılacak hisseler yeniden düzenlendi. Böylece vatandaşın bir tek tahsildarla başa çıkmasının yolu açılmış oldu. Bu yeni düzenlemeye göre eşek başına alınan vergi tek kalemden 60 kuruşa çıktı, bunun % 3'ü vilayete, %4'ü hususi idareye, %25'i de Maarif'e ayrıldı. At, aygır, kısarak ve katır başına alınan 155 kuruş vergiye ise zam yapılmadı. 1932 yılından geçerli olmak üzere yeni bir kanunla (1839 nolu kanun) eşeklerde 50; at, kısarak ve iğdişlerde 125 kuruşa düşürülen vergide, diğer hayvanlarda da benzer oranlarda indirimle gidildi. 1936 yılında yeni bir kanunla (2897 nolu Hayvanlar Vergisi Kanunu) tekrar indirim yapılarak eşek başına 25 kuruşa, at ve katır başına 60 kuruşa düşürüldü (İlkmen 1943: 37).

1935 yılı bütçesinden hayvanlar vergisi tahsilatı 17.843.614 lira olmuş, bunun 7.193.614 lirası, çoğu Maarif'in hissesi olmak üzere ayrılmıştı. İl özel idarelerine ayrılan paranın nereye gittiği her zaman tartışma konusu olmakla birlikte, Maarif'e yani Milli Eğitim Bakanlığı'na ayrılan para ile okullar yapıldı, çocuklar okutuldu, kitaplar basıldı, ilim irfan gelişti. İşte bizim eşeklerimizin bir fazileti de burada ortaya çıkıyor. Var mı dünyada bizim eşekler gibi eşekler; okul yaptıran, çocuk okutan, memleket ilmine irfanına hizmet eden?

1938 Yılında "Bütçe muvazenesini bozmayacak tarzda beygirlerin ve zirai istihsalde faydalı olan katır ve eşeklerin tamamen sayım vergisinden muafiyeti cihetine" gidildi de bizim Çorumlu'nun anası eşeklikten bir zaman kurtuldu. Bu tarihten sonra kanunda öngörüldüğü üzere memleket at, eşek ve katırlarında artış yaşandı. Sığır, manda, koyun ve keçilerden vergi alınmaya ise devam edilmiştir. 1941 Yılına kadar süren bu muafiyet, İkinci Dünya Savaşı bahanesiyle hükümetin aldığı tedbirler dahilinde tekrar vergiye tâbi tutulacak, ancak çok partili hayata geçişle birlikte hükümet, atın, eşeğin, katırın yularını bir kez daha koyverecektir.

O günlerden bu günlere sucuk olmaktan kurtulanlar dağa kaçtı. Halk elindeki eşekler hızla azaldı. Son yıllarda yılki eşeklerinin sayısı, yılki atları gibi malum nedenlerle hızla artmaktadır. Köyden şehre göç, köylerin boşalması, eli iş tutan gençlerin şehirde şansını denemeye zorlanması, tarımda makineleşme, tarım arazilerini kaybetme gibi nedenlerle kaderine terk edilen eşekler, doğada yabanıl bir hayat sürmekte, eşek sürüleri kendi başlarına dağlarda yaşama mücadelesi vermektedir. Köylülüğün bitmeye yüz tutması ile birlikte eşek de doğada başının çaresine bakmaya zorlanmaktadır. Anadolu ırkını temsilen boz eşek ile kara eşek, çoktan hayvanat bahçesindeki yerlerini aldılar, bile.

2. Hâşa huzurdan, katır;

Eski çağlardan beri kullanıldığı bilinen, inat ve tahammül sembolü, at ile eşek aşkı-
nın meyvesi olması yönüyle bizi ilgilendiren bu mübarek hayvanın dünyadan ilk defa
nerede ortaya çıktığı, yani hangi kavmin ilk önce ürettiği konusu hayli tartışılmıştır.
Homeros, katırın ilk defa Paflagonya'da elde edildiğine dair bilgi verir. İlk defa mı
bilmiyoruz ama antik dönemde "en kaba adamlar" olarak bakılan Paflagonyalıların
iyi katırlar yetiştirdikleri biliniyor (Texier 2002: 1/22).

*Anadolu yerli mimmnesinden, 1. Tip Anadolu eşeği, 'Boz eşek'.
Balkarlar eteğinde kendi halinde dolarken, kulağını rüzgara kaptırması tespit edildi. 1999.
(Foto: A. Yüksel)*

Katırın Anadolu'da hayli eski bir geçmişi olduğu kesindir. Dünyaya yayılmasında Romalıların katkısı büyük olmuş, Romalılar da katırcılığı Yunanlılardan öğrenmişlerdir. Ancak katır elde etmeyi yalnız Anadolu'ya hasretmek doğru değildir, at ile eşeğin olduğu her yerde katır görülür, zaten de hep görülmüştür. Bir yerde, at ve eşekler ılıklı halinde yaşıyor ya da yetiştiriliyor ve ancak kendi ırklarıyla ilgileniyorlar, ya da bunları yetiştiren insanlar bunu akıl edemiyor. Bu doğal değildir. Aksine bir çok halkın folkloruna yansımış öyle hibridasyon vakaları vardır ki dudak uçuklatır. Bilhassa Türk masal ve hikayelerinde konu ile ilgili motifler, insan zekasının nerelere kadar uzanabileceğinin güzel örnekleridir.

Habeşistan'da çok eski zamanlardan beri katır yetiştirildiğini bilinir. Güney Afrika'da da.

'Katır' sözcüğünün kökeninin Türkçe'de hayli eskiye gitmesi, eski çağlardan beri Türklerin katır bildiklerini gösteriyor. Orta Türkçe zamanında bu sözcük bugünkü haliyle geçer. Eski Kıpçakça'da da aynen vardır. *Kat-*, kökünden geldiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Pehlevi'ye, birkaç Balkan dillerine de Türkçe'nin armağanıdır. Bizde eskiden yaygın olup da bugün bile bilenler tarafından nezaketen kullanılan 'ester', Farsçadır ve Osmanlılar zamanında Arapça 'bağl', halk arasında yaygınlaşmamıştır.

Zoolojik sistemdeki yeri; Omurgalı, Memeli, Tekturnaklı, Atgiller familyasından bir hayvan, olarak belirlenmiştir. Kısırak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden meydana gelen yavruya 'Katır'(Equus mulus); Dişi eşek ile aygırın çiftleşmesinden meydana gelen yavruya 'Bardo' ya da 'Küçük katır'(Equus hinnus) denir. Formül olarak ifade edersek;

Erkek eşek x kısırak = katır (ester) Equus mulus

Aygır x dişi eşek = bardo (küçük katır) Equus hinnus

Küçük tipler hafif yük ve koşuma, büyük tipler ağır koşuma elverişlidir. Genellikle eşekten büyüktürler, hatta at kadar bile olabilir ve dahası Güney Afrika ve Amerika'da 1.70 cm cidago yüksekliğine, 900-1.000 kiloya kadar çıkabilen türleri vardır. Donu genellikle doru, kahverengi ya da siyah, bazen de gri ya da al olabilir. Baş uzun ve iri; burun delikleri dar; kaş kemerleri çıkık; kulaklar uzundur. Omuz başı düz; yele kısa; göğüs dar; karın geniş; sağrı düşük; bacaklar genellikle cılız; turnakları dardır. Art bacaklarında kestane ya yoktur, ya da iyice körelmiştir. Çok kuvvetli, uyanık, dayanıklı, kanaatkar olduğu için yük ve çekim hayvanı olarak tercih edilir. Yemini çok iyi değerlendirir, zor yerlerden geçebilir. Katırlar, hastalıklara dayanıklı ve sağlam yapıtlı olarak 35-40 yıl gibi uzun yaşadıklarından –ki Allah onlara daha uzun ömür versin– ekonomik hayvanlardır.

Yaygın anlayışın tersine katırların erkek ve dişisi vardır, üreme organlarına sahiptirler. Ayrıca dişilerinde doğurma kabiliyeti vardır. İhsan Abidin; " Kıyamet kopmadan, dişi ester doğurur. Esterin torunu dahi olur", diyor ([Akıncı] 1928: II/51). Ancak bu doğan

yavru verimli olmadığı için üretilmez. Bu yüzden katırı devamlı hibrit, yani melezleme ile elde etmek daha mantıklıdır. Peki ya erkek cinsinde durum nedir? Merak edenler için söylememiz gerekirse ve kibarca ifade edebilmek için yine Hocaların Hocası'na sığınarak aktaralım; “ Erkek ester velud değildir. Her ne kadar cihaz-ı tenâsüliyesi haricen mükemmel ise de husyelerde huveyn-i menevîyi teşkil edecek teşkilat-ı nesciye gayr-ı tamdır.” ([Akıncı] 1928, II/51). Tam olarak anlaşılmasa da ne demek istendiğini sezebilirsiniz. Dolayısıyla erkeklerin döl veriminin olmaması, onlardan insanların daha çok yararlanmalarını temin etmiştir. En ağır çekim ve koşum işlerinde erkek katırlar tercih edilir.

Bardolar da küçük ve sağlam yapılı hayvanlardır, daha çok İtalya ve İspanya'da yetiştirilirler(dî). Verim itibariyle katırdan daha geridir, vücut yapısı itibariyle de eşekten ziyade ata yaklaşırlar. Kuyruk dibinde az kıl bulunmaktadır. Kulakların uzunluğu, başın şekli ve sesi hemen tamamen eşeği hatırlatır. Şimdiye kadar yapılan tecrübeler, doğal yoldan katır elde etmenin bardo elde etmekten daha kolay olduğunu göstermiştir. Erkek eşek kısrağa kolaylıkla aştığı halde; Aygır, dişi eşeğe aynı kolaylıkla aşamamaktadır.

Bilhassa atın ulaşamayacağı ya da geçemeyeceği dağlık sarp yerlerde binek ve yük hayvanı olarak kullanılır. Katır o küçük tırnağının basabileceği her yerde yürür. Yaya yürürken iki elle tutunulması gereken yerden bile katır güvenle yürümektedir. At ize basmama, katır ise daima ize basma eğilimindedir. Yeraltı madenlerinde çekim hayvanı olarak en elverişli hayvandır. Dünyanın bir çok yerinde madende doğmuş, madende ölmüş bir çok ‘proleter katır’ mevcuttur. Hatta bir çoğu doğru dürüst güneş ışığı görmemiştir, bile.

At için uygun olmayan iklimlere rahatlıkla uyum sağlayan, açlığa susuzluğa dayanıklı, orduda mekkare olarak kullanılmaya son derece elverişli hayvanlardır. Türk ordusunda hizmet vermiş bir çok katır mevcuttu; dağ topları, makineli tüfekler, cephane, erzak, eşya ve her nevi askeri malzemenin sevk edilmesinde kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda katır kullanımının her cephede çok yaygın olduğu görülmüştür ve tabii savaş sonunda dünya katır mevcudunun çok azaldığı da.

Katırlar attan daha kolay yemlenir ve kaba yemden daha çok faydalanırlar. Katır, dayanıklılık, kaba yemden yararlanma ve uzun yaşamayı eşekten almıştır. Sıcak kanlı asabi mizaçlı kısraklardan elde edilen katırlar, genellikle asabi mizaçlı ve fena huyludurlar. Bu asabiyet, bir atasözümüzde ifadesini bulan ezikliği dışa vurmaktadır: “*Katıra ‘baban kim’ demişler, ‘dayım at’ demiş*”

Değerli bir bilim adamımız veciz bir şekilde: “*Katırın ne övüneceği bir ecdadı ne de ümit besleyeceği bir ahfadı vardır*” (Bilgemre 1949: 74) derken, hayvanın ıstırabını mı, yoksa saadetini mi dile getirmiştir? Yorumu size bırakalım.

Anadolu'nun bir çok yerleri katır yetiştirmeye ve kullanmaya elverişlidir. Genellikle ülkemizde yetiştirilen katırlar küçüktür. Vaktiyle güney illerine Suriye ve Irak'tan

'Dağcı' bir katır. Yaylalar Köyü'nden Kaçkarlar'a sararken, 2003.

(Foto: A. Yüksel)

çok miktarda katır getirilmiştir. Anadolu'nun muhtelif ova ve dağlık mıntukalarında birbirinden çok farklı katır tipleri yetiştirilmiştir. Bunların ortak karakterleri ufak, çevik ve dayanıklı olmalarıdır. Texier de tespit ettiğine göre (Texier 2002: II/422), eskiden beri Anadolu'da iyi vasıflı katır yetiştirilmektedir.

Doğu illerinde ve özellikle Van ve Hakkari'de arızalı, dağlık ve kayalık yollarda binek ve nakliye vasıtası olarak, o bölgede yetiştirilen küçük cüsseli katırlar, sayıları azalmış da olsa hâlâ kullanılır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Bursa'nın Kemalpaşa ilçesinin dağlık bölgelerinde iyi katır yetiştirildiğine eski kaynaklarda yer verilmektedir.

Katırların büyüklükleri ve bunlarla ilgili olarak verimleri, döl veren ve tutan eşek ve atlara bağlı olarak çok değişmektedir. Büyük vücutlu ağır kısraqlarla, büyük erkek eşeklerden büyük katırlar elde edilmektedir. Eskiden Cezayir, Güney Afrika, İspanya ve Fransa'da ağır kısraqlarla, büyük erkek eşeklerden ağır katırlar elde edilirdi. Fransızların Poitou katırlarının yüksekliği 1,75'i bulmakta, ağırlıkları ise 500-700 kilo civarında, yapı itibariyle daha çok ata benzemektedir. Poitou eşekleri ile Mula kısraqlarının çiftleşmesinden meydana gelen bu katırlar, koşum için gayet kuvvetli bir katır nesli ortaya çıkarır (Aral 1974: 58).

Poitou katırlarının babası olan Poitou eşekleri memleketimize de getirilmiş, bunlardan hem eşek neslini ıslah hem de Poitou katırı yetiştirmede kullanılmıştır. 1940'lı

yıllarda çok sayıda safkan ve yarımkarı Poitou eşekleri, Konya ve Çukurova haralarının aygır kadrosunda bulundurularak halkın elindeki kısırlara çekilmiş, uzun yıllar halkın Poitou katırı elde etmesi, hem de eşeklerini ıslah etmesi sağlanmıştır.

Anadolu'da katırın hâli ve istikbali ata ve eşeğe göre daha kötüdür. Kullanım alanlarının makineye terki, halk elindeki katırların azalmasına neden olmuştur. Hâlâ Anadolu'nun arızalı bölgelerinde kullanılıyor olmakla birlikte her geçen gün sayıları azalmaktadır.

3. Aslanım at;

Bir çok kavmin konup göçtüğü Anadolu'da tarihsel coğrafyanın doğal bir sonucu olarak ortak karakter taşımakla birlikte, kesin morfolojik ırk özelliklerine sahip at tipleri bulmak zordur. Tipler az çok, birbirine karışmıştır. Türkiye atlarını ancak, genel olarak gruplara ayırmak mümkün olmaktadır. Her ne kadar bu gruplara, 'tip'ten öte, 'Çukurova atı', 'Uzunyayla atı', 'Canik atı', 'Hınıs atı' gibi adlandırmalar kullanmak yanlış olsa da, öteden beri yerleşmiş tabirler olması nedeniyle, bu anlamda kullanmak yerinde olacaktır. Ancak bunun aslında 'safkanlık' anlamına gelmediğini hatırlatmak isterim. Bu coğrafyanın şartlarına uygun hale gelen atlarımızın tip özelliklerini belirleyen önemli bir etken de bakımsızlık ve yemsizliktir. Bu sebeple vücutça küçülmüş olmalarına rağmen memleketin her türlü şartlarına dayanıklı ve kanaatkârdırlar. Az yemle idare eder, ağır yüke, uzun yola gelirler.

Anadolu atları üzerinde hem Przewalski atlarının, hem de Tarpan tipindeki çeşitli Doğu atlarının etkisi açıktır. Bu atlar yüzyıllarca birbiriyle, hatta soğuk kanlı atlarla da karışarak çeşitliliği artırmıştır. Öteden beri, Anadolu'nun farklı yerlerinde araştırma yapanlar, zaman zaman öne çıkan ırk özelliklerine dikkat çekmişler; yer yer Rus, Macar, Fransız atlarının etki ve eserleri belirtmişlerdir. Hiç şüphesiz, bizim atlarımız üzerinde de bütün dünyayı etkileyen Arap kanının etkisi, her zaman kendini hissettirmiştir. İngiliz atının da asalet kaynağı olan Arap atının komşusu her tip Anadolu atına ata olması doğaldır. Bu konuda *Osmanlı Atları* adıyla ilk çalışmayı yapan İhsan Abidin [Akıncı]; "Anadolu atları üzerindeki en büyük etkiyi İran, Irak, Trakya atları yapmıştır" der (1917: 61). Tuna, Bosna, Kırım ve Kafkas muhacirlerinin beraberlerinde getirdikleri atlar, çeşitli zamanlarda, bilhassa Çifteler Harası'na getirilen Rus, Fransız, Macar atları; doğudan giren Arap atları, hepsi bir biçimde birbirine karışarak bu iklime uyum sağlamıştır. Bu yüzden Anadolu atları, sağlamlıklarını melezliklerinden alırlar.

Ülkemizde gerek halk elinde (özellikle Urfa bölgesinde), gerekse eskiden saray tavlalarında, Çiftikat-ı Hümayun denilen çiftliklerde, Cumhuriyet döneminde ise devlet haralarında safkan Arap atı yetiştiriciliği yapılmıştır. Bugün de Türkiye'de safkan Arap atı yetiştiriciliğinin büyük bir kısmı devlet eliyle Anadolu(Çifteler), Karacabey, Sultansuyu Tarım İşletmeleri'nde yapılmaktadır. Ayrıca özel hara ve pansiyonlarda ve

*Eski bir sıfada vakası. Tarih 10 Haziran 1339/1923
(A.Yüksel koleksiyonu, Sayın S. Önal'ın himmetiyle)*

Türkiye Jokey Kulübü'nün haralarında çoğunlukla safkan İngiliz atı ve kısmen de safkan Arap atı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu safkan Arap ve İngiliz atı yetiştiriciliği, uluslararası standartlara göre, pedigri olarak yapılır. Dolayısıyla bu temel ırklar üzerinde yapılan yetiştiriciliğin geçmişi, ülkemizde ne kadar eski olursa olsun yerli bir karakter arzetmez. Elbette bu safkanların zaman içinde Anadolu iklimine uyum göstermeleri söz konusudur, ama ortaya yeni bir tip, hele bir ırk çıkmış değildir. Ayrıca Haflinger, Macar noniuslar, Kuzey Avrupa'nın soğuk kanlı tipleri de Türkiye'ye ithal edilerek yerli hayvanların ıslah edilmesinde kullanılmıştır. 1984'de ithalat serbest bırakılınca, yurtdışından bir çok safkan İngiliz yarış atları, damızlık safkan Araplar ve Avrupa konkur atları ithal edilmiş ve edilmektedir. Ülkemizde her türlü ırka mensup atların yetiştirilmesine engel bir iklim söz konusu değildir. Bu yabancı numuneler bir tarafa, Anadolu'nun yerli atları sayacağımız türlere, ki bunların bir kısmı da vaktiyle dışardan Anadolu'ya gelmiştir, bu iklimde yeni bir ıra eklenmiş ya da orijinalinden farklı bir kimlik kazanarak varlığını sürdürmüşlerdir.

Öteden beri sayıca Anadolu'nun tamamına hakim olmuş bir "Anadolu yerli atı" vardır. En büyük ve yaygın grubu, bu oluşturur. Çeşitli tarihsel dönemlerde ve günümüzde Anadolu'da bulunan at ırk ve tiplerini, yazılı kaynaklarda yer aldığı ve alan çalışmamız sırasında derlediğimiz kadarıyla aşağıya çıkardım:

Esas Yerli Tip, Yerli tip, Batı Soğuk Kanlı Atların Tesirini Gösteren Yerli At, Arap Tesiri Altında Kalmış Yerli Tip, Anadolu Irkı, Anadolu Atı, Anadolu Sabit Numunesi, Yerli Yarımkan, Saf Anadolu Köylü Numunesi, Orta Anadolu Tipi, Uzunayla Atı, Uzunayla Tipi, Uzunayla İlgili Atları, Çerkes Atı, Erciyes Vahşi Atı, Rumeli Irkı, Rumeli Atı, Rumeli Irkı Küçük Numunesi, Trakya Atı, Karakaçan Atı (Trakya'da), Çifteler Harasında Yetişmiş Saf Nonius Irkı, Yezidi Atı Numunesi, Kürt Atı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Atı, Doğu Anadolu Atı, Aşiret Atı, Karacabey Atı, Karacabey Yarımkanı, Karacabey Yarımkan Arabı, Karacabey Noniusu, Karacabey Haflinger Atı, Canik Atı, Çukurova tipi, Eski Çukurova Tipi, Malakan Atı, Ardahan Atı (Malakan Atı), Arıkan Arap (Urfa muntkasında), Hınıs'ın Kolu Kısası, Hınıs Atı, Ayvacık Midillisi, Kırşehir Kurutlu Kaytalısı, Kızılcahamam Topuğu Kılıcı, Türk Arap Atı, Türk İngiliz Atı, Gemlik Atı.

Görüldüğü gibi bu terimlerden bir çoğu aynı kavram için kullanılan farklı tanımlamalardır. Aslında Türkiye'de yetiştirilen atların tip zenginliği olmakla birlikte bu kadar da çok çeşit yoktur. Bunların bir kısmı ise bir tip içindeki farkların bulunması sonucu ortaya çıkan yeni tanımlamalardır.

Ortak karakterlerine göre grup, tip, ya da kısmen ırk teşkil eden, bu coğrafyanın ortaya çıkardığı ehil atları, aşağıdaki gibi belli başlı başlıklar altında toplamak mümkündür. Bu tipler, Türkiye topraklarında tarihsel bir geçmişe sahip olmuş, soyunu takip edebildiğimiz ve günümüze kadar bir şekilde gelmeyi başarmış numunelerdir:

1. Anadolu Yerli Atı
2. Uzunayla Atı
3. Çukurova atı
4. Canik Atı
5. Kürt Atı
6. Malakan Atı
7. Hınıs'ın Kolu Kısası
8. Rumeli Atı
9. Karacabey Atı
10. Ayvacık Midillisi
11. Gemlik Atı

Aslında tam da bu listeden sonra, bu maddeleri tek tek ele alıp incelemek, bütün bu at ırk ve tipleri hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmak icap ediyor. Bu konuyu etraflıca kitabımızda (Emiroğlu ve Yüksel (2002), *Yoldaşımız At*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı 2003) ele almış olduğumuzdan burada ayrıca ve aynen tekrar etmek, binbir güçlüklerle çıkardığımız dergimizin maliyetini artırmaktan başka bir işe yaramayacak. En iyisi mi daha çok ayrıntı isteyenler, lütfen kitabımızın ilgili sayfalarına (1. baskı: s.239-257, 2. baskı: s.277-297) müracaat etsinler. Yetmezse ve bulabilirlerse Sayın Ertuğrul

Güleç'in, çoğu, imkansızlıklar yüzünden fotokopi ile basılmış kitaplarını da inceleyebilirler. Bir ömür boyu Anadolu atlarının peşinden koşmuş, köylerde kasabalarda atları kovalamış, gördüğü atın altına yarmış, üstüne binmiş, muayene etmiş ve bir at boyu kitap yazmıştır. (bkz. Kaynakça) Ancak baştan uyarayım, bu işin sonu pek hazin bitmektedir. Bütün bunlardan sonra okuyucu haklı olarak "Peki, bugün durum nedir, bu güzel atlara ne olmuştur?" diye bir soru yöneltse, ki her aklı başında okuyucu bu soruyu sormalıdır, vereceğim cevap içler acısıdır, ciğer deler;

Günümüzde Anadolu insanının hayatından yavaş yavaş çıkmakta olan atların son örnekleri kırık dökük, çalılık, kavruk, bakımsız ve son derece zavallı bir manzara arz eder. Anadolu'nun küçük şehir ve kasabalarında günlük nafakasının peşinde koşan bir gariban at arabacısının, sayesinde kazandığı üç beş kuruş ile evine ekmek götürmenin mihnetiyle sıdk ile bağlandığı, hamur vurgunu araba atlarını görmek hâlâ mümkündür. Ya da eğimi yüksek yamaç tarlaları, ağaçlıklı bağ bahçenin hatırına ve traktörün ulaşamayacağı yükseklikteki yerler için ve dahi traktörün yevmiyesini çıkaramayan rençperin mecburen beslediği, işi bitince yalkıya saldıği zayıf atlara da tesadüf edersiniz. Ya da büyük şehrin en mutena semtinde, karton koli, kağıt, pet şişe, kola kutusu toplayan hurdacının arabasına koşulu, asfaltın bin bir gürültüsüne kulağını sağır etmiş olarak görürsünüz. Hâlâ köy ve kasabalarda, geçmiş şaşaalı günlerinin bir nişanesi olarak saklanan, müflis ağanın veresiye arpa ile beslediği, sanki ahırdan gitse bıraktığı boşluk ile kendi vadesini tamamlayacak yaşlı atını görürsünüz. Artık neredeyse halkın elindeki yerli atlar bu durumdadır. Yörükler, yaylaya göçlerini kamyonla çıkarmaya başlamış, çingeneler motorize olmuş, orman köylerinin yollarında atın yerini çoktan otomobil almış, ormancılar jeep'lenmiş, otlakiyeler toplu konut alanı, eski hanlar berduş yuvası olmuştur. Artık nalbant, kendisine verecek birkaç milyonu olmayan gariban at arabacısının atının tırnağını sakatlayarak, kendi kendine nalladığından elindeki son müşteriyi de kaçırmış; çirak tutamadığından şikayet eden yaşlı saraç, küçük dükkânından cenazesinin çıkarılacağı günü beklerken, elinin melekesi bozulmasın diye ucuz deriden başlık dizgini yapmakta; her yörenin kendine has, tıkr mıkır, envai çeşit renkle süslü yaylı ustaları, artık lüks otel bahçelerinin bir köşesine kondurulup üzerinde çiçek yetiştirilen minyatür arabalar yapmaya başlamıştır. Dükkânı başına çökmekte olan semerci ile, eyerci ise para bulsa malzeme bulamaz, malzeme bulsa para bulamaz, ikisini birden bulsa bu sefer müşteri bulamaz bir vaziyettedir. Müştemilatlı, ahırlı evlerin yerine apartmanlar dikilmiş, Anadolu'da her şehir birbirine benzemeye başlamıştır. Ot, saman, arpa pahalalmış; yulaf çoktan ithal mal olmuştur. Bütün bunlardan geriye, Anadolu'da atı ayakta tutan bir tek rahvan atçılar kalmıştır. Küçük şehir ve kasabalarda bu güzel hayvana insan gibi muamele eden, zevk için, spor için, şan için, nam için at besleyen, at binen, atını terbiye ederken kendi ruhunu eğiten birçok atçılarla tanıştık. İşin güzel tarafı gençler de atçılığa ilgi gösteriyor, yetişiyorlar. Gezdiğimiz dolaştığımız

yerlerde tanıdığımız genç atçılar, eski atçıların terbiyesini edinmiş, kalendermeşrepelik, gani gönüllülük meziyetlerini kapmış, haytalıktan uzak, memleketini seven pırl pırl insanlar olarak gördük, sevdik (Emiroğlu ve Yüksel: 293).

Bu cümleden olarak, giden güzel atlara üzölmek yerine, eldeki güzel atların kıymetini bilerek teselli bulmak gerek. Anadolu'da her yıl Adana'dan Zonguldak'a, Çaylı'dan Hınıs'a kadar 150 kadar il, ilçe ve kasabada rahvan binicilik yarışları yapılır, cirit oynanır. Göz ister görmeye, dil ister söylemeye... Bilhassa Batı Anadolu ve Ege'nin bir çok yerinde yaz bahar aylarında yarışların biri biter, öbürü başlar. Bunlar her ne kadar son yıllarda Geleneksel Spor Dalları Federasyonu'nca denetlenen sportif faaliyetler şekline dönüşmüş olmakla birlikte aslında öteden beri halkın şenliği, eğlencesi, insanla atın yekvücut olmasıdır. Ne büyük gazeteler yazar, ne baba televizyonlar bahseder. Ancak bilen bilir. İşte bu yarışlardan birinin hikayesi;

Bu fasıl, bundan birkaç sene mukaddem Anadolu'da hoplarken Atların Kırkpınarı'nda gördüğümüz ahvâli beyan ider:

Karapürçek'teki rahvan at yarışlarının haberini, Kütahya'da Rahvan Atçılar Kulübü'nün camına asılmış bir afişten aldık: *"Karapürçek Kasabasında, Atların Kırkpınarı Altın Kemerli Tarihi Rahvan At Yarışları Festivali, Türkiye Şampiyonası, Bahkesir-Susurluk Karapürçek Beldesinde 25. Geleneksel Yeşil Karapürçek Atlıspor Müsabakaları 16 Haziran 2002 Pazar Günü Karapürçek Belediye Başkanı Aziz Çörten'in Himayelerinde Karapürçek Hipodromu'nda Yapılacaktır"*.

Afişte belediye başkanı, biz atseverleri beldesine davet ediyor, her boy biniciye Türk bayrağı vereceğini vaadediyordu. Ayrıca yarış ağası Mustafa İbiş, ki İbişler Züccaciye ve Çelik Raf Şirketi'nin sahibi olduğunu anlıyoruz, de biz atçılar davet ediyordu. Bir de 2001 Türkiye birincisi Gemlikli Mustafa Sertkaya'nın Sertkaya nam atının öyle bir fotoğrafı vardı ki asil başıyla yaptığı davet, hiç geri çevrilecek gibi değildi. Şu ana kadar üç ısrarlı davet almıştık ve çaresiz Karapürçek'in yolunu tuttuk.

Bir gün önceden, 15 Haziran'da Karapürçek kasabasına gidiyoruz. Bursa yol ayrımında bir tak, üzerinde *"Karapürçek Kasabası'na Hoş Geldiniz"* yazıyor. Belli ki belediye olunduğu yakın zamanın heyecanını taşıyor. Onun da üzerinde bir afiş *"Atların Kırkpınarı Karapürçek Kasabası'na Hoş Geldiniz"*. Gayet memnun ve mesrur olarak, çifte hoşgelişlerle kasaba meydanına varıyoruz. Belediyenin önünde bir platform kurmaya çalışanlar, ses düzenini bir türlü ayarlayamıyorlar; *"se se se bir ki bir ki, ses kontrol..."*

Gün batımına birkaç saat var. Herkes, meydana bakan kahvehanelerde, tam ortadaki büyük belediye çay bahçesinde oturuyor. Poşulu, İngiliz kilotlu (buna dikkat edelim araya gitmesin, Anadolu'nun her kasabasının, her büyük belediye çay bahçesinde İngiliz kilotlu adamlar oturmaz), Söke çizmeli, tespihli, çam ağızlıklı, yelekli, kamçılı, yamçılı, kot pantolonlu, takım elbiseli, kravatlı, sekiz köşe kasketli, fötrü, tereğinin üzerinde anlamlı anlamsız birçok yabancı kelime yazılmış kepli, güneşlikli her yaşta

bir çok adam oturuyor, geziniyor, çay içiyor, sigara içiyor, alışveriş yapıyor. Bu umumi manzara bize hırslı bir yarıştan çok, şenlikli bir panayırın işaretini veriyor. Kasabanın ortasından arkası kesilmez bir sığır sürüsü akıyor. Besili, alacalı, ağır hayvanlar yorgun bir alışkanlıkla kendi kapılarına yöneliyorlar. Bu arada hoparlörlerden bir orta yaşlı erkek sesi, yarın sağırların çayıra salınmasının yasak olduğunu bağıriyor. Kahvedeki yaşlı adam, anlamamıza yardım ediyor: "Bizim başkan, çok titizdir de..."

Bir çay içip at meydanını görmek üzere doğruluyoruz. Okulun yanındaki yalaktan inekler su içiyor. Her tarafta kamyonlar, traktörler, otomobiller. Plakalarına bakıyoruz, çeşit çeşit. Ahali ufak ufak atlarına binmiş, idman yaptırıyor. Aynı zamanda kasabanın otağı olan, adına resmi yetkililerin ısrarla hipodrom dediği bu alanda, at koşturuluyor. Bu hayli büyük alanın kenarları greyderle düzeltilerek geniş bir döner pist haline getirilmiş. Yandaki bir tepecikte üstü kapalı, betondan bir protokol yeri var. Karşısında 4 metre yüksekliğinde demirden çatılmış, dört yanı açık üstü kapalı bir kule. Önündeki bezde 'Hakem Heyeti' yazıyor. Kenardaki üstü brandalı seyir yerinde ise sıra sıra ağaç sandalyeler dizilmiş. Seyyar köfteciler, çaycılar karşıda duldahklarını hazırlıyorlar. Sa-raçlar, eyerciler, kendilerine yer ayarlamakla meşguller, mallarını arabalarının önüne

Idmanı biten atlar, yandaki dereye sahiplerinin çökertmesiyle suya giriyor. Suda ön ayaklarını çırparak oynuyor, sahiplerini şakacaktan ıslatıyorlar. (Foto: A. Yüksel)

açacaklar. Çadır sikkeleri çakılıyor, branda bezi gerdiriliyor, ocak yakılıyor. Bat Anadolu'nun bütün renkleri, kıyafetleri, şiveleri, atları otlağın her yanına yayılmış. Akşam oluyor, güneş alt yeşili moru birbirine katarak atların yelelerine, kuyruklarına parıltılar bırakarak ağır ağır batıyor. İdmanı biten atlar, yandaki dereye sahiplerinin çökmesiyle suya giriyor. Suda ön ayaklarını çırparak oynuyor, bir eliyle yularlarını, ötekiyle bira şişesini tutan sahiplerini şakacıktan ıslatıyorlar. Sahiplerinin okkalı küfürleri neşelerini daha da artırıyor, suya daha hızlı vuruyorlar. At sahibi biriyle konuşuyoruz: *"Ödemiş'ten geldim, kendimi berberim"* diyor. *"Şu bayrağın batırma, biraz da eğlentiye geldik, masrafımız çok oldu, ikramiye alsak kurtarır, alamazsak bir ay kahveye çıkmayacak, gâri"* diyor.

Kasaba meydanına platform kurulmuş, arkada ince saz heyeti, önde mikrofonlu sunucu, bir ses denemesi klasiği icra ediyor. Kasabanın kadınları, kızları 'protokol' deki yerlerini cebren almışlar. Sular kararış, projektörler parlıyor. Ön sıraların asıl sahipleri, kasaba kadınlarından rica ile yerlerini kurtarmaya çalışıyorlar; bir milletvekili, kültür müdürü, Geleneksel Sporlar'dan bir yetkili, çevre belediyelerin başkanları, ilçe kaymakamı, onların eş ve çocukları... Arkalarda, ayakta alanın her yerinde de "atlılık camiasının değerli mensupları." Açış konuşması, teşekkürler, cafcacı sözler, hamâet edebiyatı (Bilhassa bütün festivalin sunuculuk görevini başarıyla yerine getiren Geleneksel Sporlar il Temsilcisi Mustafa Karaca'nın: "Orta Asya'dan at sırtında geldik, otomobil sırtında döneceğiz" gibi veciz sözleri)...

Kültür Bakanlığı Klasik Türk Müziği saz heyeti eşliğinde İzmirli bir koro sanaçısı hanımefendi ağır parçalardan dalıyor. Peşinden halk müziği sazları bir başka felakete eşlik ediyorlar. Yurdun her yerinden türküleri var, ama en çok Urfa yöresinden hançerliler, en az da buranın ruhuna uygun kıvrak Ege türküleri...

Kahvehanenin bahçe duvarına tezgah açmış bir saraçla sohbetimiz kendiliğinde geliyor. 60 yaşlarında, mavi gözlü, hafif tertip sarışın, konuşkan bir adam. Bulga göçmeni imiş. 'Katrancı Eyerleri' olarak nam salmış eyerlerin ustası. Esas bu eyerleri kayınpederi Ali Osman Ağa yaparmış. Ali Osman Katrancı'nın soyadına izafeten bu ad verilmiş. Kayınpederi ölünce işe bizim adam devam etmiş. Eskileri söke taka, baka göre bu sanatı öğrenmiş. "Benim gözüm hırsızdır, yeter ki bir işi bir kere göreyim, hemen kaparım", diyor. Huyunu bilen meslektaşları, o dükkânlarına gidince, ellerindeki işi derhal bırakır, gidinceye kadar da zinhar el sürmezlermiş. Dükkânı Balıkesir'de evinin altında, askerden gelen oğlu ile birlikte çalışıyormuş. Kendini 'kaltakçı', yapıp sattığı eyeri de 'kaltak' olarak tarif ediyor. Velâkin halkın ekseri bu 'kaltakçılık'sanatını, 'pezevenklik' sandığından, aklına tam yatmasa da "saracım" deyip işin içinden çıkıyormuş.

Eyerleri toptan fiyatına satıyor, fiyatları 100 milyon ile 500 milyon arasında değişiyor. Bir eyeri bir günde de, bir haftada da yapılabiliyormuş. Fiyatları emeğinin çokluğuna

*Kırkağaç'tan gelen cop oyunun ekibinden, güzel bir Avcıaclolu Yerli Atı.
(Foto: A. Yüksel)*

Kasaba yönünden bir bando sesi, bizi kendine çekiyor. büyük belediye çay bahçesinde kırmızı urbali bir kısım esmer adam, başlarındaki şefferi olduğu halde prova yapıyor. Zeybek havalarını, bando eşliğinde öyle güzel çalıyorlar ki, “daha önceleri, mesela dün gece, nerelerdediniz”, diyesimiz geliyor.

Küçük konser bitince göbeği kırmızı ceketinde, sarı kordonlu jilet gibi ütülü pantolonuyla, eğri kravatlı sevinli tromboncunun yanına yanaşarak: “Ne iş bu bando?” diye soruyoruz. Gülerek: “Sağolsun belediye başkanımız bir güzellik yaptı, hepimizi bir araya topladı.” diyor. Aynı tromboncu, yarışlar başlamadan önce, şehitlerimiz, rahmetli rahvan atçılar ve mübarek rahvan atların ruhuna iki dakikalık saygı duruşu için sarı borusuyla tütü çekerken, eski alışkinlikle bir hoş melodiye girip çıkınca, kendimizi gülmek için zor tutuyoruz.

Kütahya'dan artık ahabamız Kasap Kam'ül [Çetinkasap] ile sohbet ediyoruz. Bu sene hiç at getirmemişler. Kendileri seyre gelmiş. Atlar çayı yiyormuş. Kütahyalılar yılda bir ay kadar atlarını çayıra salırlar. Arıya ne salış; saldım çayıra, Mevlam kayıra hesabı. Bu esnada da zinhar atlara binmezler. Yayılan atlarda, koşarken köpük olur. Atın apış arası, omuz başları, göğsü, ağzı bembeyaz köpürür. Bu zamanda atı yarışa sokmayı hayvana eziyet saydıklarından Kırkpınar'a bile getirmemişler. Kütahyalı dostlarımız,

at sevgisini, kazanma hırsına tercih eden yüce gönüllü insanlar. Kamil ağabeyimiz de muhtar gibi adam, herkesi tanıyor, bizi de tanıştırmayı ihmal etmiyor. Memleketin bütün ileri ve dahi her yerinde gelen cümle rahvan atçılar ile bir saat içinde koklaşıyoruz. Elini sıkıp, attan alta konuştuğumuz bu kişiler şunlardır:

İzmir-Seferihisar-Ula'nın Köyü'nden Macar Şükrü [Karabağ] (Manav olması kuvvetle muhtemel bu adam; niçin Macar lakabının uygun görüldüğü anlaşılamadı.)

Sideli Kasap Halil [Gökçe]. Kendisi cömert bir ağa, babadan atçıdır. Geçenlerde 8 milyara bir baş atı almış olup, bu yarıştan ümitlidir. Lakin Kasap Halil, meydanın girişinde belediye memurlarının duhuliyeye olarak, üstelik makbuz karşılığı 2 milyon lira almalarına çok bozulmuş ve bizden bu durumu hassaten yazmamızı istemiştir. "Bu yarışların istikbali için ne lazımsa bağış edelim amma, böyle yol keserek, para almak da ne oluyor?", demiştir.

Aydın-Umurlu-Kocagür Köyü'nden Mehmet Öge, Veysel Öge, Özkan Öge kardeşler. Hepsisi cambaz, hepsi iy binicidir. İran'dan at getirip satarlar. Ellerindeki atları sattıktan sonra, inşallah atçılığı bırakıp işi koyunculığa döneceklermiş. Baba meslekleri atçılığın kazancı kalmamış. Bir le durumlara uyan bir dörtlük not ettirdiler:

*At alan satan namcı,
Koyun alan satan kârcı,
Ölürse keşensiz gider değirmenci.
Yüzünün karası gitmez kömürü ile demirci...*

Aydın-İncirliova'dan Cambaz Hafız ve kardeşi Bilal. Herkesin ittifakla söylediğine göre Cambaz Hafız, cambazlıkta ondan iyi ipte oynayan, canı pahasına cambazlık eden yokmuş. Onun temin ettiği atları, her dereceye giren atları olmuş. Hafız'ın dediğine göre, son yıllarda İran atları, gelmeye başlamış. İran'da çeşit çeşit atlar varmış: Acem atları, Arap atları, Ahal-teke atları, Ağan atları. Keza çok at yarışları yapılmakta, bahis de hayli yaygınmış. Safkan Arap ve İngilizlerle yapılan dörtlül yarışları yanında, rahvan at yarışları pek sevilirmiş. Bizim rahvancılar arasında İran atlarının çok tutulması, rahvan terbiyelerinin yerinde, iyi verilmiş.

Çarşamba Ekrem [Demir] Ufak tefek yapısıyla çok başarılı bir rahvan binicisidir. Bütün yarış boyunca Gemlikli Mustafa'nın atlarının birinden ötekine yetişerek yedi sekiz defa at değiştirmiş, bindiği üç atı birinci yapmıştır. At sırtında doğduğu, göbeğinin nalla kesildiği rivayet olur.

Gemlikli Mustafa Sertkaya En değerli rahvan atlar, baş atları elindedir. Zevk için at alır, at besler, yarıştırır. Kimiratu iyi at, yarış aldı peşine düşer, basar parayı satın alır.

Daha başka Manavgatlı Srdar [Ünal], Buisa-Dobruca Köyü'nden Mehmet Barut, Çinelî Celep Kemal [Akoy], Kuşadalı Kasap İsmail [İpek], Turgutlulu Kayısı İbrahim.

Yarışlar başlamadan önce “Değnek Oyunu” adı verilen bir oyun oynandı. Bu oyuna “Cop Oyunu” ya da “İp Aşırma” da diyorlar. Değnek oyunu için Akhisar ve Kırkağaç’tan beşer atlıdan oluşan iki takım gelmiş. Manisa, Balıkesir bölgesine has bu atlı oyun, düğünlerde bayramlarda halâ oynanmaktaymış. Oyun düzeni řu şekildedir: Her atlının elinde 50-60 cm uzunluğunda bir değnek bulunmaktadır. Uzaktan hızını alarak dörtnal koşan biniciler, beş metre kadar yükseğe gerdiren ipin yanına gelince var güçleriyle ellerindeki değnekleri yere fırlatıyorlar. Yere fırlatıldığı değneğı zıplattıp ipin üstünden aşran kazanıyor. Sıra ile birinciden onuncuya kadar 50 milyondan 10 milyona kadar ödül var. Toprak zeminde değneğı 5 metre zıplatarak, ipten aşırarak pek de kolay bir iş değildir. Fırlatılan değnekler diğere atlara binicilere, seyircilere sıcıyor. Bir heyecan, bir hengame içinde oyun yarım saat kadar sürüyor. Yerli ırktan atlara sahip olan bu oyuncular, yaşlı başlı, kimi sakallı, günlük kıyafetleri içerisinde köylülerdir. Atları ise hem tarlada hem de binek olarak kullanılan iş hayvanlarıdır. Birkaçı şansını denemek için rahvan yarışlarına katıldıysa da başarılı olamadı. Atlarının ayağı daha çok dörtnala alışıktır.

Saat 12’ye doğru belediye başkanının konuşması, sunucunun seremonisi, imam efendinin at duası ile müsabakalar başladı.

Yarışlar iki aşamalı yapılıyor. Birinci aşamada her boydan birinci, ikinci gelenler finale kalıyor. Daha sonra tekrar her boy için final yarışları yapılıyor. Final yarışında birinciye, ikinciye, üçüncüye, dördüncüye ödül var. Birinci paranın % 50’sini, ikinci % 25’ini, üçüncü % 15’ini, dördüncü %10’unu alıyor. Öyle para ödülü de ahım şahım bir şey zannedilmesin, en büyük ödül 2,5 milyar olup bu hesapça baş atın payına 1 milyar 250 milyon düşer. Safkan, dörtnal yarışlarında dönen parayla kıyas edilirse bu rakam, at kılından postal bağı sayılır. Ama esas ödül onlar için bir bayrak ve bir kupadır.

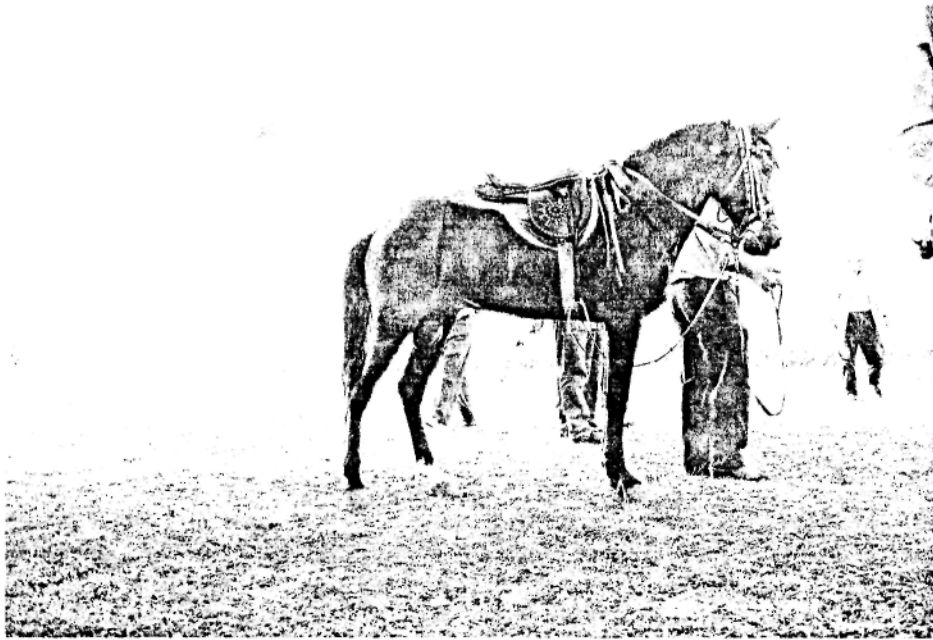
Rahvan atlar en fazla 2.400 metro koşarlar. Bu bir elemeli yarıştır. Her atın üç defa ayak bozma hakkı vardır. Ayağını bozan atın 15 metre içinde tekrar düzeltilmesi istenir. 60 metre devamlı bozuk yaptı mı, hemen yarış dışı kalır. Sunucu Mustafa Bey’in hiç insafı yoktur: “Çineli Çelep Kemal dört bozuk yaptınız, derhal atınızı oturtunuz” felan diye anons eder.

Önce 3 yaşındaki taylar, 1. ve 2. grup halinde yarıştı. Her iki gruptan birinci ve ikinci olanlar finale kaldı, 4 Yaşındaki taylar dahi iki grup halinde yarıştı, onlardan da birinciler, ikinciler finale ayrıldı. Taylar ne de olsa körpe olduklarından daha ayakları tam oturmamış, yarışları pek zevkli olmadı. Derken deste boyda 5 yaş ve üzeri atlar koşmaya başladı. Bu yarışta 45 at, 12’şerli 4 grup halinde yarıştılar. Küçük orta, büyük orta derken yarış kızıştı. İyi atlar bir bir ortaya çıkmaya başladı. Billhassa başaltı ve baş atlarının koşması seyirciyi mest etti. Büyük orta, başaltı ve baş yarışlarına katılan atların evvelce en az üç yarış kazanmış olmaları şarttır. Bu arada yarış dışı olanlara,

hakem heyeti kulesinin yanındaki bir arabadan yollukları dağıtıyordu. Geldiği yerin uzaklığına göre 20 milyonla 50 milyon arası at başı yolluk aldılar.

Elemeler bitince hemen final yarışları başladı. Yine tay yarışı, deste, ayak şöyle dursun da, küçük ortadan itibaren sanatkarlar sahneye çıkmaya başladı. Küçük ortada Gemlikli Mustafa Sertkaya'nın Güneş adlı atı birinci oldu. Büyük ortada Ali Aykan'ın al atı birinci oldu. Bu atı şöyle bir tetkik edince gördük ki, Ahal- teke ile Acem atı melezi olup, Türkmen kanı, daha bir kendini belli ediyor. Başaltında Sertkaya'nın Ufuk adlı doru atı birinci oldu. Nefesimizi tutarak izlediğimiz baş koşusunda ise yine Sertkaya'nın Sertkaya (Kara Doru) adlı atı birinci oldu. Şahin ikinci, Değirmendereli Etem Yetimoğlu'nun Kesikkulak adlı doru atı üçüncü ve dahi Turgutlulu Konar Kasap'ın atı dördüncü oldu. Ata sporumuz yağlı güreşi hatırlatan bu yarışlarda başa koşan bu dört atın dördü de pek pehlivan idiler.

Karapürçek'te geçen sene de baş alan Sertkaya, İran'dan gelen bir Afgan atı imiş. 8 yaşında, yağız donlu, aşağı yukarı 1.60 metro cidago yüksekliğinde olan bu at, bütün yarış boyunca yürüyüşünü bozmadı, maşallah bir kere bile bozuk yapmadı. Biraz bizim iyi bakılmış yerli numunelere benzeyen, biraz da Arap özellikleri gösteren bu at güzeli, zorlanmadan koşusu, hiç ayak bozmaması, eşkalinin düzgünlüğü, sağlıklı

Sertkaya, biraz bizim iyi bakılmış yerli numunelere benzeyen, biraz da Arap özellikleri gösteren bir at güzeli. Ganaş çıkurunu okşayıp, anını sevmek, çok şükür bize da nasip oldu. (Foto: A. Yüksel)

bünyesi, bir safkan Arap gibi yüksek kuyruk tutuşu ve insana yakınlığı ile karışık kanlı asil bir hayvandır. Ganaş çukurunu okşayıp, anlıtı sevmek, çok şükür bize da nasip oldu. Onu hep, binicisi Çarşambalı Ekrem'in bayrak ve kupayı alırken, ne kazandığının farkında, kendinden emin haliyle hatırlayacağız.

"Atın iyisi rahvan, adamın iyisi peblivan olur" atalarsözünün anlamını idrak etmiş olarak, Karapürçek'ten ayrılmış Karacabey Harası'na doğru yola düşerken; Güneş, alt yeşili moru birbirine katarak yorgun atların yelelerine, kuyruklarına parıltılar bırakarak ağır ağır batıyordu.

Son söz olarak

Ya bizim atlar bizim kanımızdan, ya da bizler, bizim atların kanından geliyoruz. Ortada bu kadar kan karışıklığı olmasa hiç bu kadar 'asil' olabilir miyiz? Ne insanımız bu kadar tahammüllü ve bu kadar kahr yükü taşıyabilir, ne de atlarımız bu kadar insanîyetli ve bu kadar 'şerefli' olabilirdi. Hasılı yerli atlarımız saf olmayabilir ama fevkalade asildirler.

Kaynakça

[Akıncı], İhsan Abidin (1917), *Osmanlı Atları*, Teksir ve Islah-ı Hayvanat Koleksiyonu Sayı: 3, İstanbul: Matbaa-i âmire.

_____ (1928), *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti*, Cilt: I- III, İktisat Vekaleti Külliyyatından, Zâti Külliyyat Sıra Numarası: 8, 3. Cilt: Anadolu Nev'i ve Irkları, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Aral, M. Nurettin (1974), *Türkiyede Yetiştirilen Hayvan Türleri Yetiştiricilik Taribi ve Teknolojisi* (1923-1931), Ankara: Türkiye Jokey Kulübü Y.

Arkun, Mehmet (1978), *Hayvancılık (Özel)*, Ankara: Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Ders Kitapları Serisi.

Bilgemre, Kadri (1949), *Özel Zootekni II, At Yetiştirmek*, Ankara: A.Ü. Ziraat Fakültesi Y.

Batu, Selâhattin (1951), *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, Ankara: A.Ü. Veteriner Fakültesi Y., 2. Baskı. (1. Baskı: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Y., 1938)

Emiroğlu, Kudret ve Yüksel, Ahmet (2002), *Yoldaşımız At*, İstanbul: Yapı Kredi Y. (2. Baskı 2003)

Ertem, Hayri (1965), *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara: AÜ. DTCE Y.

Güleç, Ertuğrul (1995), *Türk At Irkları*, Ankara, Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Y.

_____ (1995), *Ahal-Teke Atı (Türkmen Atı)*, Ankara: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Y.

- _____ (1996), *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, Ankara: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Y.
- _____ (1996), *Türk Arap Atı*, Ankara: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Y.
- _____ (1996), *Türkiye'deki Vahşi At Yılkaları*, Ankara: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Y.
- _____ (1998), *Uzunyayla Atı*, Ankara: Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Y.
- _____ (1998), *Ardahan Atı (Malakan Atı)*, Ankara: Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik Y.
- _____ (1998), *Hıms Atı (Hıms'ın Kolu Kısası)*, Ankara: Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik Y.
- _____ (1998), *Türk Cirit Atı*, Ankara: Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik Y.
- Güran, Tevfik (1997), *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Y., Tarihi İstatistik Dizisi Cilt 5.
- Hayvanlar İstatistiği 1935-44* (1946), Ankara: TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Neşriyat No: 223, Hüsnütabiat Basımevi.
- İlkmen, Şeref Nuri* (1943), *Türkiye Vergi Sisteminde Hayvanlar Vergisi*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Y.
- İstatistik Yıllığı 1932-33* (1934), Ankara: Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Y., Cilt: 6.
- İstatistik Yıllığı 1939* (1940), Ankara: TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Y.
- İstatistik Yıllığı 1941-1942* (1943), Ankara: TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Y., Cilt: 13.
- İstatistik Yıllığı 1953* (1954), Ankara: TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Y., Cilt: 21.
- Türkiye İstatistik Yıllığı 1963* (1964), Ankara: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Y.,
- Türkiye İstatistik Yıllığı 1971* (1973), Ankara: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Y.,
- Türkiye İstatistik Yıllığı 1981* (1981), Ankara: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Y.,
- Türkiye İstatistik Yıllığı 2001* (2002), Ankara: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Y.,
- Sungur, Hüseyin ve Musa Arık ve H. Haluk Aşkaroğlu ve Gülay Çanga (2001), *Ülkesel Ruam Fıradikasyon Projesi*, Ankara: Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Y.

Texier, Charles (2002), *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Latin harflerine aktaran Kâzım Yaşar Koprıman, Sadeleştiren Musa Yıldız, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Y.

Yarkın, İbrahim (1953), *Atçılık*, Ankara: A.Ü. Ziraat Fakültesi Y.

Yazman, Aslan Tufan (1946), "Çukurova Harası", *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı*, Yıl: 7, Cilt: 7, İstanbul.

Özet: Anadolu eşek, katır ve at ırk ve tipleri üzerine bir araştırma olan bu makale tarihsel süreç, yetiştirme teknikleri, populasyon, bugünkü durum hakkında ayrıntılı bilgi içermekte ve bu vadiye oluşan kültürel zenginliği ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: Eşek, merkep, boz eşek, kara eşek, Kıbrıs eşeği, Merzifon eşeği, Poitou eşeği, Çorumlu, katır, ester, bardo, At, Anadolu Yerli Atı, Çukurova Atı, Uzunayla Atı, Canik Atı, Hınıs Atı, rahvan, Karapürçek, Hititler, Anadolu, Küçük Asya.

Abstract: This article is a study on the races and stocks of Anatolian horse, donkey and mule, their history, breeding technics, population and the actual situation including the cultural richness that is observed in the region.

Keywords: Races of horse, donkey and mule, Hitites, Anatolia, Asia Minor.

